

ПО СЛЕДИТЕ НА РЪКОПИСИТЕ

Текстологически наблюдения върху поетическото творчество на Петко Славейков

Соня Баева

У нас са правени и интересни, и оригинални проучвания върху ръкописното наследство на нашите писатели, но въпреки това текстологията като специален дял на литературоведческата наука ще се развива занапред. Именно поради това сметнахме за необходимо да изложим някои наблюдения и изводи от работата ни — като един от съставителите — заедно с Цв. Македонска и Ел. Диловска на Събраните му съчинения¹ и от изследванията ни, посветени на ранното му поетическо творчество.²

Като се ограничим само с поезията (тъй като в една подобна статия не е възможно да бъдат обхванати и другите жанрове на огромното му творчество), ще се опитаме да подберем само ония примери, които биха представлявали по-общ интерес за текстологическата теория и практика.

Веднага трябва да отбележим, че поетическото творчество на Петко Славейков представлява благодатен материал за проучване. Въпреки че огромният архив на поета — енциклопедия на възрожденската епоха — е загубен безвъзвратно в пожара на Стара Загора по време на Освободителната война и до нас са достигнали само „жалки останки“ (както се изразява сам поетът) от него.³ Оказа се, че тези „жалки“ останки представляват в същност 26 папки с най-разнообразни материали (автобиографични, исторически, етнографски, географски, писма и др.), между които и тетрадки с ръкописи от най-ранните му поетични опити до последните поправки, правени от ръката на Славейков, върху подготвяните за печат от него и синовете му стихотворения.

За да бъдат разчетени тези ситни, но четливи редове, за да бъде разкрита тяхната тайна — кога са писани, по какъв повод, с кои известни вече Славейкови стихотворения могат да бъдат свързани, кой беше работил преди това с тях, с чия ръка бяха правени преписи и бележки с различен от Славейковия почерк, трябваше да се изучи животът на поета. Оказа се, че историята на Славейковия архив беше също така бурна и необикновена, както историята на неговия живот.

Ръкописите на поета са представлявали постоянен интерес за изследователите на неговото творчество. Върху тях са работили преди всичко синовете му — Иван, Христо и Пенчо, — преписвали и поправяли. Важно беше да се разбере кои от тези поправки бяха направени под диктовката или с одобрението на баща

¹ Вж. П. Р. Славейков. Събр. съч. Т. I и II. С., БАН, 1963—1965. Съставители Цветана Македонска, Соня Баева и Елена Диловска, под ред. на Г. Цанев, П. Динев и Ст. Божков.

² Петко Славейков. Живот и творчество (1827—1870). С., БАН, 1968.

³ Св. Славейкова. Архивът на Петко Славейков. Лит. архив. Т. I. БАН, 1959. с. 5.

им и имаше ли поправки, направени без негово знание. В архива се намират също следи от работата на Боян Пенев. Там се пази например и неговият последен труд — подготвен за печат, — том втори от избраните произведения на Петко Славейков — проза, останал необнародван поради преждевременната му смърт. Не ни е известно защо Б. Йоцов е издал само първия том (поезия) и е оставил втория, който в същност е представлявал по-голям интерес, тъй като прозата на Славейков въобще не е била издавана.

Върху проучването на тези ръкописи са направени първите издания на неговите „Избрани стихотворения“¹ и редица текстологически проучвания.²

Особено ценни в това отношение са няколко тетрадки на поета, които ни дават възможност да проучим редица произведения на Славейков от първия период на неговото творчество, историята на техния текст. За това пък в архива липсва какъвто и да е материал от най-значителните му произведения, създадени през периода 1870—1877 г., между които „Изворът на белоногата“, „Не пей ми се“, „Жестокостта ми се сломи“ и мн. др.

Петко Славейков винаги е живял с мисълта да събере поне част от произведенията си в едно издание. Той дори ги е преписвал и подреждал за тази цел в една подвързана с черни корици тетрадка,³ където на една страница е написал: „Да бъдат като Некрасовите!“ Въпреки че не е доживял да види осъществено това свое желание, трябва да признаем, че в това отношение все пак му е провървяло. Нито едно от изданията на поета след неговата смърт не е направено „случайно“, юбилейно“, а, напротив, с желание да се обнародва окончателният, при това най-художествен текст на произведенията му, да се проследи „историята“ на тяхното създаване.

Несъмнено това добро начало оказва своето значение за по-нататъшната изследователска работа над литературното наследство на Петко Славейков. Пред редакторите и подготвителите на неговите Събрани съчинения задачата беше ясна — да се върви по същия път, да се използват достиженията, като се отстраняват допуснатите в предишните издания слабости.

Но как най-успешно да се установи окончателният първообраз на Славейковите стихотворения, когато в печатния им текст имаше допуснати много грешки (през Възраждането печатарската техника е била на ниско ниво), когато той сам, по цензурни причини, беше поправял редица от стихотворенията си, а освен това, както вече казахме, те бяха претърпели и други „поправки“, когато една голяма част от тях въобще не беше обнародвана? На кои текстологически закони трябваше да се опрем? Защото, въпреки че текстологията като дял от литературоведението стои най-близо до точните науки, все пак е свързана с изкуството. При нея винаги трябва да личи естетическият критерий. Текстологът не може да бъде формалист, а да има литературен усет. Той не трябва да „фотографира“ ръкописите, заедно с поправките, нанесени върху тях, което понякога се смята за признак на „научност“, но да ги анализира и възстановява творчески.

В текстологическата работа са необходими не само документи, логика, знания, но и интуиция, хипотези. Текстологът е творчески пресъздател на произ-

¹ П. Р. Славейков. Избр. съч. Кн. I. Стихотворения под ред. на П. П. Славейков, С., 1901; П. Р. Славейков. Избр. съч. Т. I. С., 1927, под ред. на Боян Пенев; П. Р. Славейков. Избр. съч. под ред. на Г. Цанев. С., 1933. Петко Р. Славейков. Избр. произв. Т. I и II. С., 1954—1956, под ред. на Цв. Македонска.

² Цв. Македонска. Към установяване стихотворенията на П. Р. Славейков. — Изв. Инст. за бълг. език, кн. I, 1952, с. 181—213; Цв. Македонска и Ел. Диловска. Автентичният текст на стихотворението „Мудно ходи нашто време“. — Изв. Инст. за лит., кн. 2, с. 21; С. Баева. Творчеството на Петко Славейков през периода на Кримската война (Непубликувани поеми и стихотворения на П. Р. Славейков). — Изв. Инст. за лит., кн. 7, 1958, с. 1—100, и др.

³ Арх. ПРС, п. V, тетр. 9.

веденията. Без това качество никакви документи няма да му помогнат да разчете един труден текст.

Ето защо теорията на текстологията трябва да засяга само най-общите проблеми. За всеки писател трябва да създадем творчески правила, като изхождаме от специфичните черти на произведенията му, на неговата творческа личност и обстановката, в която е работил.

Вторият момент, до който достигнахме в работата си над ръкописите на Славейков, е, че те трябва да се разглеждат непременно като едно цяло, като отражение на творческия процес на писателя, а не откъснато, сами за себе си. Само така текстът на дадено произведение ще се разкрие в неговото движение, в неговото развитие. По следите на творчеството и живота на Славейков текстологият може да „разчете“ даже такива елементи от текста, които, взети изолирано, сами за себе си, не се поддават на прочит. Това важи двойно повече за Славейковото творчество — създадено в робски времена, „под зависливото око на тирана“, както той се изразява.

Личността на този, който работи с издаването или изследването на произведенията на един писател, неизменно остава своя отпечатък върху тях. Редакторът (или съставителят), който познава основно творчеството и живота на писателя, който притежава художествен усет и вкус, не би допуснал нито бездушен формализъм, нито „грешки“, които ще променят авторския стил. Тук не става въпрос за случайни, технически грешки. Те, разбира се, не могат да бъдат извинени, те трябва да стават все повече и повече недопустими в нашите издания и изследвания, но все пак не те определят качеството на едно издание. Качеството на едно издание зависи от това, как си изтълкувал основния текст на произведенията, които обнародваш, какъв подбор и ред си установил, как си разбрал стремежа, основния патос на цялото творчество на писателя с неговите характерни особености и индивидуален стил.

Но все пак да започнем с печатните грешки.

*

През 1853 г. Славейков пише на Никола Палаузов: „Надявам се, Цвятко да Ви е пратил... една „Смесна китка“, един „Басненик“ и една „Песнопойка“. Като ме нямаше при тях кога се печатеха, и като невежде власите на български език, видите какви и колко погрешки са направили — „не ми стига кахъра, но ме ритна катъра“ — дума пословицата.“¹

Наистина стихосбирките на Петко Славейков изобилствуват с печатни грешки, повечето от които са леко отстраними. Поправяли сме ги, без дори да отбелязваме това в коментара. Други, които биха могли да възбудят и най-малко съмнение, сме отбелязвали. Има обаче и такива, които могат да бъдат установени само при внимателно проучване или въобще остават спорни. Ето някои примери:

През 1853 г. Славейков издава в „Цариградски вестник“² стихотворение със заглавие „Песен“ —

Ружа в месец май
цвѣтност са лиши,
красний цвят от рай
бура го строши.
Милий мой цвѣтец
смърт го покоси,
брачный му венец

¹ Писма. — СБНУ, 1904, кн. XX, с. 44, писмо на Петко Славейков до Никола Палаузов от 21 март 1853 г.

² Цариградски вестник, г. III, бр. 120 от 1853, с. 4.

гроба му краси.
В млада младина,
как млада луна
в облак потъмне.
Моите сълзи —
на цветец роса,
моите тъги —
молба в небеса.
Бог да утеши,
бог да съедини
в райски светлини.

Запазен е ранен ръкопис¹ на стихотворението от около 1850—1853 г. Сравнен с текста, отпечатан в „Цариградски вестник“ (1853) и „Славейче“ (1864), се откриват грешки в стих 3 и 11, а стих 19 е пропуснат:

В ръкописа стих трети —	красний цвят не трай
стих единадесети —	как бледа луна
стих деветнадесети —	бог да съедини
	нашите души
	в райски светлини.

С тези грешки се нарушава до известна степен смисълът на стихотворението (ред 3 и 19) и се понижава художествената му стойност — стих 11 — „Как млада луна“ — „млада“ се повтаря.

Върху този ранен ръкопис по-късно Славейков е поправил с молив отгоре заглавието — „Песен“ с „Ружица“. Обнародваме го с това заглавие.²

Стихотворението е било разпространявано в ръкописни песнопойки с множество промени, направени при преписването.

Малко по-сложна е картината с известното Славейково стихотворение „Спомен“, обнародвано в „Смесна китка“, 1852 г. То започва така:

На запад слънцето трепти, едва гори
и в огнени вълми мъждее.
Умислен месецът занича през гори
струите си как Етър лее

В своето издание Пенчо Славейков е приел думата „вълми“ за печатна грешка и я е поправил на „вълни“. В ръкописите на поета се срещат и двете думи — „вълни“ в подготовяното от Славейков издание за печат от 1884 г.³ със заглавие „Спомен на Търново“. В една тетрадка от 1887 г.⁴ обаче то е преписано — „и в огнени вълми мъждее“.

Тъй като въпросът беше наистина спорен, в Събраните съчинения стихотворението беше обнародвано според „Смесна китка“ — „И в огнени вълми мъждее“.

Между ръкописите на поета обаче попаднахме на един от най-ранните варианти на стихотворението,⁵ в който вместо „огнени вълми“ Славейков пише:

На запад слънцето трепти, едвам гори
и в огнени дълги мъждее
омислен месецът занича през гори
струите си как Етър лее

¹ Арх. ПРС, п. VII, тетр. 1, л. 224.

² Петко Славейков. Събр. съч. Т. I, С., 1963. с. 264, 452.

³ Арх. ПРС, п. V, тетр. 9.

⁴ Пак там, п. IV, тетр. 2, л. 56.

⁵ Пак там, п. VI, тетр. 1, л. 46.

Интересно беше да се установи дали Славейков изобщо употребява думата „длъги“. Издирването ни доведе до друго негово ранно произведение, запазено в ръкопис — „Марица“.¹

Каква си тиха, мълчалива
и колко йзлека течеш,
в сребриста дреха големлива
струите си едва влечеш.

И ден, и нощ ти не заспиваш,
в дълги наредом се разливаш
росиш дъбрави, равнини
и хладни правиш те страни

Идваме до заключението, че в ранните ръкописи на стихотворението „Спомен“ Славейков е употребил думата „длъги“, която по-късно в „Смесна китка“ е заменил с „вълни“. „Вълни“ вероятно е печатна грешка.

Понякога сам Славейков допуска грешки при преписване на стихотворенията си, които повтаря в редица ръкописи. Това прави обикновено по-късно, след тежката болест, която прекарва, когато забележителната му дотогава памет отслабва. След 1887 г. той често внася в текста на стихотворенията си различни незначителни „поправки“ или просто прави на пръв поглед незначителни грешки, които обаче почти винаги снизяват художествената стойност на стихотворенията му.

Например в известното стихотворение „Нощ“, отпечатано най-напред в „Смесна китка“ (1852) и преписано от поета през 1887 г., се забелязва следното различие:

Смесна китка

Тиха нощ прекрасна
с хладна ветрина
колко си приятна
с бледна светлина

В ръкописа на поета, правен през 1887 г.²:

Тиха нощ прекрасна
с хладна ведрина,
колко си приятна
с бледна светлина.

В „Смесна китка“ е допусната печатна грешка — думата „ведрина“ е заменена с „ветрина“. Би трябвало да остане „ведрина“ според ръкописа на поета.³

Подобен е случаят и с едно от най-популярните стихотворения на Петко Славейков — „Татковина“. В него често се повтаря една и съща грешка, допусната и от самия автор (в един от ръкописите му),⁴ и от някои издатели:

Хубава си, татковино,
име сладко, земя рай
сърдце младо и невинно
за теб трепка и играй

В първото печатно издание на стихотворението⁵ този стих гласи:

за теб трепка, та играй

¹ Арх. ПРС, п. VII, тетр. 1, л. 221, с дата, написана от ръката на поета — 1853 г.

² Пак там, п. IV, тетр. 2, л. 10.

³ П. Р. Славейков. Събр. съч., БАН, 1965. с. 178.

⁴ Арх. ПРС, п. V, тетр. 3, л. 22, ръкопис, правен след 1883 г.

⁵ Читанка за първо отделение, 1883 г.

Така са го обнародвали и Пенчо Славейков, и Боян Пенев. Когато Славейков го преписва за подготовяното от него за печат издание,¹ той пише също „та играй“. Под текста е посочил мястото и датата на написването му — „Белащица, 1883 г.“

В Избр. произв., т. I, 1856, е допусната грешка и стихът е предаден — „За теб трепка и играй“.²

Тази грешка променя изразната сила на стихотворението. Тя е поправена в Събраните съчинения, т. I, но за съжаление е допусната отново в последното издание на стихотворението.³

*

Освен множеството грешки в публикациите на Славейковите произведения приживе правят се и грешки от издателите му след смъртта на поета. Така Пенчо Славейков обнародва известното стихотворение „Контето“ със следната грешка, която се повтаря по-късно от всички до 1954 г.⁴

В Избр. съч., т. I, Пенчо Славейков го отпечатва така:

Едно конте, контаренте
пременено,
уредено
и стъкмено, хе . . . парленте!

Във в. „Гайда“ първата строфа е следната:

Едно конте, потуранте,
пременено,
уредено
и стъкмено, хе . . . парланте!

Думата „контаренте“ е безсмислена, тя е поставена само за римата, докато думата „потуранте“, както е в оригинала, означава, че това разглезено „конте“ доскоро е носило потури.

Грешките, както казахме, в Славейковите стихотворения са многобройни и от най-различно естество — допуснати от печатари, от самия Славейков и от издателите му. Тяхното точно установяване понякога не може да бъде защитено убедително само с фактически материал, а чрез анализ на произведението, чрез детайлно познаване на ръкописите и самия процес на Славейковата работа над текста.

*

Един специфичен и съществен момент при издаване произведенията на нашите писатели от епохата на Възраждането е установяване на авторството. Преди няколко години на него във в. „Литературен фронт“ бе посветена една достатъчно остра статия,⁵ в която се изтъкваше фактът, че в т. I на „Събрани съчинения“ са поместени като Славейкови осем чужди стихотворения (шест на Янко Бърнев Дряновец и две на Никола Катранов), взети от Песнопевката на Манол Лазаров (Белград, 1858 г.)

¹ Арх. ПРС, п. V, тетр. 9, л. 45.

² Редакторката е отбелязала, че обнародва стихотворението според неговия печатен текст в „Читанка за първо отделение, 1883 г.“

³ П. Р. Славейков. Избрани творби. Библиотека за ученика. 1973. с. 75, и на корицата.

⁴ Избр. произв. Т. I. 1954, под ред. на Цв. Македонска, с. 89.

⁵ Н. Динков. Славейкови ли са тези произведения? — Литературен фронт, бр. 34, 18 авг. 1966, с. 3.

Възраждането е епохата, през която се формира новата българска литература и се установяват нейните традиции, когато все още въпросът за авторството на дадено произведение се поставя на последно място.

Обикновено Славейковите стихотворения (особено любовните) са се разпространявали като народни песни. Често под тях са стоели чужди имена. Например поемата „Бойка войвода“ (започната от Славейков през 1853 г.) е била издадена след Освобождението в сп. „Наука“ (1881) с подпис на друг автор — Милошев, който я е обнародвал като своя.

Бачо Киро обичал да „препраща“ и допълня Славейкови стихотворения или да ги „комбинира“ с Ботеви. Ето как изглежда едно такова произведение:

И жив, и мъртав все едно,
да умра не ми й убидно,
Отечеството ми е свидно.
Ах, мило Отечество, колко си злостно!
В тъхи, в неволи младост минава,
кръвта се ядно в жили вълнува,
моето сърце все едно блънува —
правото искам на моето племе,
винаги ще сея за свобода семе,
то ще никне кога дойде време.
На душа лежат спомени тежки,
народът заспа в сън мъртвешки
не може свесен да се събуди,
свесните у нас правят ги луди.

И да скърбиш, брате, и да жалиш,
не можеш самси нищо да направиш . . .

Първите три стиха са Славейкови, взети от неговата епитафия, печатана в „Смесна китка“ през 1852 г., следва четвърти стих — допълнение на Бачо Киро, а след това идва и Христо Ботев, подправен с чисто славейковска фразеология („винаги ще сея за свобода семе“, „то ще никне кога дойде време“). Тази сложна комбинация на няколко „автора“ съвсем не се е смятала тогава за нещо неприето. Напротив. Всичко, което помага за постигане на най-високата цел — освобождението на България, — е било адмирирано.

Бачо Киро до такава степен се бил сраснал с някои Славейкови стихотворения (незначително изменени от него), че в паметта на дъщеря му Ирина те живеели като негови собствени. Затова тя ги издава в посмъртната стихосбирка на баща си „Българка“ („Младите към майка си“, „Оплакването на България“, „Настроение“ и др.). Любен Каравелов също е издавал Славейкови стихотворения, без да отбележи автора им, Иван Вазов е отпечатвал като свои негови детски стихотворения и т.н. От своя страна Славейков превежда и препраща чужди стихотворения, без да сочи авторите, от които се ползува. В подготвяния към избраните си стихотворения предговор, останал недовършен, с присъщата си искреност Славейков пише: „Аз не знам кои са оригинални (от стихотворенията му б.м., С.Б.), ни кои са превод, но мога искрено да кажа, че и оригиналните ми, както и преводите ми — всичко е чуждо.“¹

Като имаме пред вид тази особена и твърде сложна картина на литературата през епохата на Възраждането, съставителите на събраните му съчинения решиха, че е правилно да включат в изданието само ония стихотворения, които Славейков е определил сам за печат, като ги е преписал (той или синовете му, под негов контрол). Именно това подготвяно издание ни помогна не само да ус-

¹ Събр. съч. Т. I, С., 1963. с. 364.

тановим автентичността на редица стихотворения, но също да разкрием авторството на някои разпространени из ръкописните песнопойки неизвестни досега Славейкови произведения.

Защо сме включили в изданието въпросните осем чужди според автора на статията стихотворения?

1. Шест от посочените стихотворения в същата редакция, в която са издадени от поета в „Славейче“ (1864), се намираха между ръкописите на поета, преписани от Иван Славейков и одобрени за печат от баща му. Те са: „Нежното момиче“, „Сгледа“, „Недей трептя в лист зелен“, „Денница ясна всред звезди“, „Отиваш си ти веч от мене“, „Де захождаш, ясен мой свет“.¹

Не можахме да открием в архива на поета „Ах, любовна моя мила“, издадено в „Славейче“ с инициалите А. Б. и „Из твоите очи“.

2. Въпросните стихотворения наистина са издадени в съставената от Манол Лазаров Софиянец „Песнопевка“ с подписа на Янко Бърнев Дряновец и Николай Катранов, откъдето може да се предположи, че Славейков ги е препечатал. Но те не се покриват по текст с обнародваните от самия Славейков стихотворения в „Славейче“. Те представляват или друг авторски вариант на посочените стихотворения (направен от Славейков), или друг превод (на Славейков) на едно и също чуждо стихотворение. При това Славейковият превод е далеч по-свободен, авторизиран така, че може да се приеме като оригинално произведение.

Един пример:

„Недей трептя в лист зелен, славейче“, публикувано от Софиянец през 1858 г. в „Песнопевка“ под заглавие „Песен“, с подписа на Янко Бърнев Дряновец, и от Петко Славейков без наслов в „Славейче“, 1864 г.

Янко Дряновец

Недей трептя в лист зелен, славейче,
че съм много нажален . . .

Недей свири в моя сад
сека сутрин до обяд,
че аз с либе там седях
там се с него веселях.

Когато ми пееше,
роза се люлееше,
от зефир вееше,
та ми балзам лееше,
когато се смееше,
розата алееше.

Аз го в рози целувах,
сладко време минавах,
но не питай, остави,
пак ми рани поднови,
щом замина месец май
болест начна край Дунай
мойто сърце изгори
че ми либе умори.

Петко Славейков

Недей трептя в лист зелен, славейче,
че съм много нажален . . .

ув градинка не свири
вечер, сутрин пред зори.

Остави се, остави
и тъги ми не новй.
Твоите весели песни,
с мило либе двама ний,
много сме ги слушали
и сме се разтушвали.

Но самси останях аз
и ми й тъжен твоя глас.
кат припомням онзи час
как те слушахме тогаз . . .

¹ Нежното момиче. Арх. ПРС, п. I, т. 2, л. 34; Арх. ПРС, п. V, тетр. 6, л. 8; Сгледа. Арх. ПРС, п. I, тетр. 3, л. 1; Арх. ПРС, п. V, тетр. 3, л. 1; Недей трептя в лист зелен, славейче. Арх. ПРС, п. V, тетр. 6; Денница ясна всред звезди. Арх. ПРС, п. V, тетр. 6, л. 9; Отиваш си ти веч от мене. Арх. ПРС, п. V, тетр. 6, л. 1; Де захождаш ясен мой свет. Арх. ПРС, п. V, тетр. 6, л. 8,

Нито едно от посочените шест стихотворения не се покрива дословно с текста, който Славейков обнародва в своята „Песнопойка“. Славейковите са по-издържани както по съдържание, така и по форма.

Пример:

НЕЖНОТО МОМИЧЕ

У Дряновец

У Славейков

Стих 16

Мамо, да загинеш,
в пропаст да затынеш,
че ме отдели

Мамо, да прощаваш,
но ти себап ставаш
на моята смърт

.....
в ада нека идиш . . .

.....
но и ти дет идеш . . .

Това, както вече казахме, в същност не са „различия“, а нова обработка на текста. Славейков по друг начин е предал обръщението и отношението на момичето към майка му — не би било приемливо то да я кълне с такива думи, въпреки че тя е станала причина да се раздели с любимия си.

Често например Дряновец нарушава стъпката (нещо, което Славейков никога не прави!). В стихотворението „Сгледа“ (озаглавено у Дряновец „Песен“) това може да се забележи даже и в рефрена:

У Дряновец

У Славейков

Ах, загинах сиромаш,
изгорях, прах станах!

Ах, загинах сиромаш,
изгорях, та станах прах!

Ако допуснем, че е направена печатна грешка, тя не може да се повторя и по-долу

Гордо ходи като лебед в градина (11 с.)
и наднича гдето азе минъ (10 с.)

Гордо ходи като лебед в градина (11 с.)
мило либе, че как да те замина (11 с.)

Нов различен превод на едно и също стихотворение представлява и „Отиваш си ти вече от мене“ (у Катранов „Нима ти грьгваш вече от мене“).

В „Песнопевката“ на Софиянец срещаме още няколко стихотворения от неизвестни автори (отбелязани само с инициалите Н. Ч., Н. Г.). Същите стихотворения по-късно са преведени и преправени и от Славейков и поместени в „Славейче“.

Един пример:

„Жалба“, поместено в „Песнопевка“, с подпис Н. П., в „Славейче“ — „В гори буран бучи, реве“ (в личния екземпляр на поета някой от синовете му е написал отстрани — „Шилер“).

Н. П.

Славейков

Гората страшно бучи
и облаци тичат,
вълни кат звярове,
на брега налитат.

А горка хубавица,
ходи край морето,
очи със сълзи пълни,
сочи с очи небето.

В гори буран бучи, реве
и облаци тичат:
в море вълни като зверове
накъм брега налитат.

А клетя, красна сирота
покрай морето ходи
и очи пълни със сълзи
откъм небе не своди . . .

и т.н.

В същата малка Песнопойка може да се посочат още подобни стихотворения, сходни със Славейкови любовни песни — явно превод от едни и същи чужди

източници. Ще съобщим само един любопитен факт поради това, че засяга най-популярната любовна песен на поета — „Не растат саминки в поле цветове“. Манол Лазаров Софиянец е публикувал в „Песнопевка“ едно свое стихотворение, подражание на Карамзин (както сам е отбелязал), което ни навежда към източника на известното Славейково стихотворение:

Манол Лазаров

Без друзи любезни сичко е печално
ведно с тях умира и нашият дух,
радостта отлита, отлита, ах жално!
и без тях за нас тоз свят пуст и глух . . .

Славейков

Не растат саминки в поле цветове,
нито птички пеят сами в пролетта;
без сърце другарско, тежки ядовете
тежка й без надежди в тайност любовта!

Интересно е това, че Пенчо Славейков смята тия стихотворения за произведения на баща си, без да пише защо. В бележка към стихотворението „Нова година“, Избр. съч., с. 217 (не е обнародвано като Славейково в Събрани съчинения) той пише: Печатано в Цариградски вестник, 1850, бр. 81, с подпис Н. П. Подписи Н. П., Н. Ч. и др. се срещат често под стихотворенията на П. Р. Славейков. Сравни Песнопевката на М. Лазаров, Белград, 1858, с. 8, 12, 13 и „Славейче“, Цариград, 1864, с. 22, 25, 28.

Очевидно Славейков се е вдъхновявал от Карамзиновото стихотворение и е създал ново, свое художествено произведение.

След стихотворението „Ах, любезна моя мила“ Славейков е отбелязал инициалите А. Б. Те са отбелязани и в коментара към Събраните съчинения.

Янко Бърнев Дряновец не се е утвърдил по-късно като поет. Повече от тия стихотворения, поместени в „Песнопевка“, той не е издал. Като се има пред вид близката му дружба със Славейков, може да се предполага, че те са създадени по внушение и с помощта на младия поет. Поради това, а и защото стихотворенията, поместени в „Славейче“, са преработени, може да се обясни и фактът, защо Славейков е написал инициалите на приятеля си само след едно стихотворение.

Засега нямаме данни да причислим към произведенията на Славейков още и стихотворението „Из моите очи сълза изкочи“, автор на което е Никола Катранов. Необходимо е това да бъде посочено в коментара, без да се изважда стихотворението, за да не се накърни целостта на Славейковата стихосбирка.

Въпросът за авторството на Славейковите произведения ще се повдига и напред. Още повече ще се налага той на изследователите във връзка с издирването на неизвестни негови произведения, запазени в многобройните ръкописни песнопойки на епохата. Колкото и да са спорни, тези въпроси са полезни, те водят до установяване автентичното наследство на големия български поет.

*

Обемът, съдържанието и хронологията на Славейковото поетическо творчество е извънредно сложен и трудно разрешим проблем. На първо място той е свързан с цензурата. В печатните му произведения натискът на цензурата се чувства отначало и докрай. За нея Славейков поменава не на едно място. В една

от уводните си статии на в. „Гайда“ той пише: „И тъй, нека знаят нашите читатели, че политическият мех на нашата Гайда е твърде тесен и да го надуваме колкото щем, той не може да се разпъне повече, нито да изкочи във от глобуса на Гайдата.“¹ А на друго място — „Стара е, но не е излязла от мода умницата оная управителка на човеческите желания, „както ти свирят, синко, така ще играеш“, така прочее ще играйме и ний, както ни свирят нашите учители, а който не аресва играта ни, нека излезе на мегдана да си опита краката, а че да видим и ний да речем: „Аферим, ей тоз челяк е, играй както знай, а не както му свирят.“² Или във в. „Шутош“: „Ще те попитам нещо, ще ли ми кажеш?“ — пита един негов читател. Искам да знам брат ли си, или барем роднина на едновременната „Гайда“, която според нравите си твърде приличаше на вас?“ Славейков отговаря: „Брат не съм, но съм същата уж „Гайда“, ама ми се ступи първото ручило и сега с чуждо ручило, присадено на нашия мех, не мога да оправям напевите, както искам (разр. м., С.Б.). Затуй и свирните ми понякога докарват тиквена сладост, ама какво да се прави—едно какво да е нещо, все е подобро от нищо.“³

В творчеството на Петко Славейков автоцензурата се проявява в три насоки. Редица свои стихотворения той сам „поправя“, преди да издаде, за да звучат по-приемливо. Тези поправки се състоят в промяна на отделни думи и изрази, по-често в изхвърляне на цели строфи, в промяна на самото заглавие на стихотворението или пък в основна преработка—създаване на нов вариант.

Такива примери не са малко. Например в стихотворението „Там отиде“, отпечатано от Славейков във в. „Гайда“, 1886, предпоследният стих е публикуван в този вид:

От млада, крехка още връст
обикнал бе народа,
понесъл беше своя кръст
за правда, не за мода.

В своя личен екземпляр от в. „Гайда“ обаче Славейков сам е нанесъл следната поправка:

Понесъл беше своя кръст
за правда, за свобода.

Ясно е, че таз „поправка“ не е изникнала в съзнанието на поета по-късно, а, напротив, тя ни показва първоначалния текст на стихотворението, който не е било възможно да се отпечата в този му вид във в. „Гайда“ през 1866 г. Тук задачата на текстолога е ясна — да направи обратна замяна — да остави цензурирания стих в коментара и да го замени с поправения от самия Славейков текст.

В по-голямата си част тия замени са толкова безспорни, че не се нуждаят от допълнителни обяснения, достатъчно е само да се открият. Така например заглавието на едно от най-известните стихотворения на поета „На царя и Русия“ („Кат Русия няма друга, тъй велика на света“) беше променено,⁴ след като беше открит ръкопис, в който Славейков сам беше задраскал това заглавие и написал: „Вярата и надеждата на българина към Русия (Посвещава се на руский народ⁵).“ В този си вид стихотворението вече се цитира и преиздава навсякъде. Наистина тук не се касае за цензурна поправка, но за една поправка, свързана с идейното

¹ Гайда, I, бр. 1, 1863.

² Новини, Македония, 1867, бр. 32.

³ Шутош, бр. 24, 1874.

⁴ П. Р. Славейков. Избр. произв. Т. I. С., 1954. с. 163. Под ред. на Цв. Македонска.

⁵ Арх. ПРС, п. VII, тетр. 2, л. 73—74.

и политическо израстване на поета. Нещо повече. Славейков е сметнал, че стихотворението трябва да бъде издадено без последния куплет.¹

О, бъди ни покровител
и защитник, и спасител
ти, държавний, руский цар.
Ура! Здравствуй цар!
Православний государ!
Ура! Здравстуй цар!
Ура! Ура! Ура! Здравствуй цар!

В Събраните съчинения на поета стихотворението е обнародвано с новото заглавие без последния куплет.²

Трябва да отбележим, че тия цензурни поправки обикновено засягат най-популярни Славейкови произведения. Така известното негово стихотворение „Бъдний ден“, обнародвано за пръв път след Освобождението,³ е написано през 1854 г. Ние попаднахме на една негова ранна редакция,⁴ която се различава от известната и публикувана в „Кратък месецослов“:

Стани! Дойдох да ти попея,
да те разбужда веч от сън.
Стани! Виж слънцето изгрея
и планините са в огън.

Вместо:

Стани! Виж слънцето изгрея
излез, погледни нанавън.
Стани! Гората се развива
и пуша гъсти листове
трева полените покрива
и цветокиче върхове

Вместо:

Горите ето се развили,
запели птички в шумата,
на паша там жребецът цвили —
разбираш ли му думата?

Както повечето свои ранни произведения, Славейков е преработил и това вероятно около 1875—1877 г. Когато обаче подбира стихотворенията си за печат, той попада на тази ранна редакция. Без да прави поправки върху текста, променя заглавието ѝ — „Към България“. Като имаме пред вид, че „Бъдний ден“ е писано по време на Кримската война, когато в Търново се подготвя въстание за освобождение на България, в подготовката на което Славейков взема дейно участие, става ясно защо не е могъл тогава да постави такова призивно заглавие.

Според нас по-добре ще бъде занапред „Бъдний ден“ да се издава под наслова „Към България“. Може да се помисли и за първата редакция. Когато работехме над т. I от изданието, този ръкопис не ни беше известен.

Понякога по цензурни причини от текста на дадено стихотворение отпадат отделни куплети, без то да претърпява други промени. Такъв е случаят със стихотворението „Спомен“. Ранният вариант, за който вече споменахме, писан около

¹ Арх. ПРС, п. V, тетр. 9, л. 31, рък. от 1886 г.

² Събрани съч. Т. I. С., 1965. с. 103.

³ Кратък месецослов за 1879 г., с. 2.

⁴ Арх. ПРС, п. VII, тетр. 1, л. 223.

1849—1850 г., съдържа повече строфи. Впоследствие, когато обнародва стихотворението в „Смесна китка“, Славейков пропуска последния куплет:

А ти, мой сине, в бащин нож се закълни
с юначество, с душа корава,
да бъдеш страх на врагове, или падни
като дедите си със слава!

Следва още един ред:

И младий момък нож прадедов целувал. . .

който завършва с многоточие — стихотворението е недовършено.

Според нас по-правилно би било да публикуваме занаяпред стихотворението „Спомен“ със следните промени — заглавието да бъде според поправката на Славейков — „Спомен на Търново“, „вълни“ вместо „вълми“ (стих втори) и с последния куплет, който цитирахме, съкратен от поета по цензурни причини. „Смесна китка“ излиза една година преди започването на Кримската война, по време на всенародния ентузиазъм и вяра в близкото освобождение на България. В тия години турската цензура е била извънредно внимателна и публикуването на стихотворението в този му вид не е било възможно.

Подобен е случаят и със стихотворението „Русия ни свободата с кръв извоюва“, отпечатано през 1882 г. във в. „Независимост“ без подпис.¹ Славейков е пропуснал последната строфа, защото се е опасявал, че ще конфискуват вестника. Открихме стихотворението в архива на поета.²

Пропуснат е следният куплет:

Да станем всите немци,
скупом да изпъдим
господари в земята си,
с Русия да бъдем!

Краят на стихотворението призовава народа към действие и разкрива ясно основната мисъл на поета. Политическият момент обаче е бил такъв, че не е било възможно то да бъде публикувано в този си вид.

Най-сложни са цензурните промени, които засягат цялото произведение — когато в същност Славейков създава един нов вариант. Такъв е случаят с широко разпространеното по време на Възраждането в ръкопис Славейково стихотворение „Аз съм ваша майка мила“, публикувано по-късно от него в сп. „Пчелица“, 1871, с наслов „Младите към майка си“. Това стихотворение е обнародвано след смъртта на поета от неговия ученик Хр. Н. Даскалов, както той смята, за пръв път, по един негов препис в тефтерчето на поп Койчо Витанов.³ Според Христо Даскалов то е писано през периода 1849—1853 г. (старите школки песни на Славейков) и се е пеело като песен от учениците. В архива на поета открихме един от ранните варианти на песента.⁴ Между ръкописния вариант и публикувания от Хр. Н. Даскалов текст съществува доста голямо различие. Явно, че Славейков по-късно е смекчил политическия елемент, твърде дръзките за времето стихове.

Освен тези два текста ние открихме и няколко преписа на песента в различни песнопойки от епохата на Възраждането,⁵ където тя носи заглавие „Оплакването на България“, „Отечество“ или е без заглавие като „Песен 58-ма“. В друга Песно-

¹ В. Независимост, г. I, бр. 100—101, 1882, със заглавие „Уломки от стихове“.

² Цв. Македонска и С. Баева. Неизвестни стихотворения на П. Р. Славейков. — Изв. Инст. за лит., 1954, кн. 2, с. 194—195.

³ Арх. ИБЛ, ф. 85, арх. ед. 1.

⁴ Вж. С. Баева. Творчеството на Петко Славейков и пр., с. 46.

⁵ Арх. ИБЛ, ф. 85, арх. ед. 1.

пойка¹ тя носи наслов „Оплакването на България“. Освен това „Аз съм ваша майка мила“ се среща на много места в ръкописните записки на Бачо Киро и неговите съмишленици и другари.² Там тя носи заглавие „Злочестата сътба на България“, „Младите към майка си“ или просто „Настроения“.

Сравнителното проучване на достигналите до нас варианти на песента „Аз съм ваша майка мила“ с печатния ѝ текст ни дават възможност да направим следните изводи:

Песента е създадена около 1849—1853 г. Нейният автентичен текст е бил революционен. Славейков сам го е променил, за да стане възможно неговото използване в училище. Вероятно децата са знаели обаче истинското съдържание на песента и нейното значение.

Ето и края на двете песни:

Хр. Н. Даскалов

.
А от как съм си вас добила,
желби съм се нажалила,
сърцето си изтопила,
ах, да ви гледам все в окови,
до смърт ужасно вси робови

.
О, вий синове любезни,
чуите съвет преполезни
и тиранин ще изчезни
и ще добием славна слава,
ще ни извикат всички: — брава!

Ето и ръкописа на песента:

.
Ах, а ви роби чак до гроба
и не помисляте свобода!
О, ви синове злочеисти,
ах, къде сте, я излезте
ах, да ви видя под байраци
как се бийте кат юнаци!

.
Бой се бийте, кръв пролейте,
вашто царство завладейте,
че свободни да живеите.
Ах, да добийте вечна слава,
всякой да ви вика брава, брава!

Ръкописът на песента открито призовава българската младеж към въоръжено въстание. В печатния ѝ текст (Пчелница, 1871) обаче Славейков съветва своите млади читатели да се учат, за да станат като другите народи свободни и просветени.

Наистина, колко много от своите стихотворения Славейков е променил по принуждение!

В Събраните съчинения, т. I,³ стихотворението е обнародвано по статията на Хр. Н. Даскалов. Според нас би било по-правилно, ако възстановим текста на

¹ Арх. ПРС, п. VII, тетр.2.

² Бачо Киро Петров. Материали и документи. Събрали Ал. Бурмов и Ст. Стойков. С., 1937.

³ Събр. съч. Т. I. С., 1963. с. 207.

песента с помощта на нейния ранен ръкопис, който изразява свободната мисъл на поета. След като е тръгнал по следите на едно произведение и познава обстоятелствата, при които то е създадено, текстологът има право да пренебрегне неговия печатен текст, още повече, ако той е изопачен на принуда. Когато познава обстоятелствата и причините, поради които Славейков е „поправил“ дадено произведение, съставителят е задължен да направи критичен анализ на текста и да отстрани „поправките“ (в случая да възстанови автентичния текст на стихотворението).

И накрая по цензурни причини Славейков не е публикувал изобщо една голяма част от своите произведения.¹ Трябва да ни е ясно, че онова, което познаваме като творчество на Славейков, не ни дава вярна представа за истинската картина. Все повече и повече се уверяваме, че думите на поета „Това са жалки и хлемави останки“² от едно голямо творческо дело, са до известна степен верни. Като имаме пред вид, че само от този архив (захвърлени тетрадки от ранното му творчество в Трявна, един сандък с ръкописи, прибрани от Одрин, и материалите след Освобождението) вече са издадени около осемдесет негови неизвестни стихотворения, редица от които имат истинска художествена стойност.³ Като се вземат пред вид и други — направени по-рано публикации на негови стихотворения⁴ (техният брой става към 95—100), ние можем да повярваме, че наистина, ако бяха оцелели материалите от цариградския период на поета, периода, в който Славейков даде най-високите си творчески постижения, а също от най-плодотворния период — старозагорския — картината на неговото творчество би била далеч по-богата.

А каква радост представлява откритието на всяко негово неизвестно произведение! Сякаш осемдесет години след смъртта на поета поемаме от ръката му онова, което е останало незавършено, за да го осъществим. Неговите бунтовни песни „Към дружината“ (първи вариант), „Тръгвай, Българию“, „За бащини права свещенни“ (отбелязани от поета за печат), сега се препечатват в стихосбирките. А заедно с тях още колко много стихотворения, очистени от цензурни съкращения, печатни грешки и редакторски поправки.

*

Основното познаване на всички обстоятелства, при които е създадено едно произведение, може да ни доведе понякога до неочаквана находка, да осветли скрития смисъл на цял период от творческа дейност на изучавания от нас писател.

Точно така се случи, когато работех върху Славейковите „недомълвени“, както той ги нарича, стихотворения. Условиата, в които поетът ги създава

¹ Друга част от своите произведения Славейков не е обнародвал поради липса на възможност да ги отпечата.

² Недовършен предговор към подготвяните за издание от поета Събрани стихотворения. Арх. ПРС, п. IV, тетр. 2, с. 2.

³ Избр. съч. Т. I, под ред. на Пенчо Славейков, 1901 — 6 стихотворения; Неизвестни стихотворения на П. Р. Славейков от Цв. Македонска и С. Баева. — Изв. Инст. за лит. 1954, кн. 2, с. 188—6 стихотворения; Избр. произ. Т. I С., 1954, под ред. на Цв. Македонска — 25 стихотворения; С. Баева. Творчеството на Петко Славейков от периода на Кримската война. — Изв. Инст. за лит., 1958, кн. 7—15 стихотворения.

Събр. съч. Т. I, 1963 и т. II, 1965. С., БАН, под ред. на Г. Канев, П. Динев и Ст. Божков — 6 стихотворения; „Славейче“, стихотворения за деца. БП, 1964, под ред. на С. Баева — 8 стихотворения; С. Баева. Десет неизвестни стихотворения на Петко Славейков. — Лит. мисъл, 1969, кн. 3.

⁴ Хр. Н. Даскалов. Спомен за учителската, книжовната и обществената дейност на П. Р. Славейков. — Учит. преглед, г. V, 1900, кн. 1—2, с. 450; Ив. Славейков. Някои необнародвани и други забравени стихотворения на П. Р. Славейков от епохата на старозагорската му дейност (1877—1879) с някои бележки върху тях. — ПСп, 1898, кн. 57, с. 100.

(в „робски времена“, непрекъснато гонен от гърци и чорбаджии), го карат да търси начин, чрез който да общува с народа. Той създава стихотворения с тайна „двупланова“ реч, с която успява да изрази поне отчасти общи чувства и вълнения, да създаде оръжие в борбата за национално пробуждане и освобождение.

Най-често, за да внуши незабелязано у читателите си патриотични чувства и свободолюбиви стремежи, Славейков си служи със своята любовна и пейзажна лирика. В нея често се преплитат обществени с лични мотиви („Тя“, „Към вятъра“, „Положението“, „Нощ“ и др.).

Няма Славейково стихотворение от епохата на робството, посветено на природата и красотата на България, което да не завършва с печал. Едно от прекрасните пейзажни стихотворения на поета — „Пролет“ („Ти пак се завръщаш с цветлива нога“), обнародвано през 1871 г., завършва така:

Завръща се пролет и цъфнува цвете
но ах, аз извехнах и вече не цъфтя,
приятното време от мене отлете,
дните безвъзвратни на младост в света!

Или стихотворението „Вечер“ (1852)

Ти повърхност земна
либаво сребриш,
сърца подгорчени
сладостно теших. . .“

Разбира се, тази тъга може да е причинена от любовна мъка, това дори е по-естествено и приемливо, но в Славейково време тази мъка почти винаги е имала обществен резонанс.

Или цитираното от нас вече стихотворение „Марица“:

По витий твой път песькливий
посрещаш малки селища,
и виждаш де с плач наште сеят
за чужди своите семена. . .

(Арх. ПРС, п. VII, т. 1, с. 28)

Още от първите години на своето творчество Славейков възпитава читателите си да разбират тайния смисъл на неговите произведения. Тези „недомълвени“ стихове са написани в тясна връзка с политическото съзнание на неговите читатели, които не само разбират техния скрит смисъл, но често доразвиват идеята на стихотворението според собствения си вкус.

От една бележка на Пенчо Славейков в предговора към Избрани произведения става ясно, че този въпрос е стоял и пред него. Той е достигнал до мисълта, че данните, които получаваме за хронологията на Славейковите произведения от датата на обнародването им, не отговарят на истинската картина. Ето защо прави следната забележка: „Старал съм се разпоредбата да направя по хронологичен ред, но ако в това има някои грешки, те не произхождат от мое невнимане, а защото няма точни данни (разр. м., С. Б.) за определяне датите.“¹

След внимателно проучване на ръкописите ние попаднахме на някои данни, които ни помогнаха да разкрием една нова картина. Тя противоречеше не само на предишната представа на нашата литературна история за ранното творчество на Славейков, но дори и на представата, която имахме, след като бяхме подготвили вече Събраните стихотворения. В предговора към т. I на Събр. съч. (БАН) се казва, че датата на отпечатването на Славейковите стихотворения „обикновено

¹ Избр. произв., 1901, страница след наслова.

е близка до датата на написването им.¹ Точно обратното. Немалък брой от Славейковите стихотворения, и то характерни за мирогледа и художествения му метод, са отпечатани по-късно и поради това се разглеждат като произведения на зрелото му творчество (1870—1879). Оказа се, че те са писани в първия период на творчеството му и са част от неговата ранна лирика.

Повечето стихотворения, обнародвани от Славейков в „Кратък месецослов“ за 1879 г., „Календарче 1879“, „Народен календар за 1877 г.“, „Песни и стихотворения, 1879“, са писани през периода 1850—1860 г.

Интересен е например фактът, че известните стихотворения на Славейков „Есен“ („Пееш, мило птиче“) и „Пролет“ („Цъфнаха дървята“)² не са писани през 1877 г. (както се знаеше досега), а през 1854 г. заедно със стихотворенията „Към вятъра“, „Положението“, „Бъдний ден“.³ В същност всички те представляват един цикъл, чийто истински смисъл се изнасяше именно сега. В тях Славейков излива своята и народната мъка от неочаквания ход на Кримската война (1854) и неуспешното въстание на капитан Никола (1857). Незабелязано остава и стихотворението „Положението“, написано през 1857 г.⁴ Неговата тенденциозност (макар и прикрита) не позволява на Славейков да го обнародва в годината, когато го е написал (въпреки че през 1957 г. той издава „Нова песнопойка“), а чак след Освобождението („Кратък месецослов 1879“). То изразява мъката и разочарованието на поета след неуспешния край на въстанието, в което той взема дейно участие:

Бог високо, цар далеко
близо черни теглила,
зло насреща, зло напреко
и бела подир бела . . .

Съвсем тясно с него се свързва и известното Славейково стихотворение „Към вятъра“ (1854).

Колкото повече се задълбочаваме в проучване на ранните Славейкови ръкописи, толкова повече се убеждаваме, че онова, което той пише в автобиографията и недовършения предговор,⁵ представя нещата такива, каквито са били.

Най-напред истина е, че онова, което е достигнало до нас, не представлява пълната картина на неговото творческо дело. Много, далеч по-значителен, отколкото си представявахме, е ранният период на неговото творчество — и в идейно, и в художествено отношение. Още по-голяма част от написаното през зрелия период на творчеството му (1870—1879) остава неизвестен за нас. Така че нашите „открития“ ни дават само бегла представа за цялостния обем на неговата поезия.

¹ П. Р. Славейков. Избр. произв. Т. I, с. 366.

² Събр. съч. Т. I. С., 1965. с. 100, 107.

³ Арх. ПРС, п. 9, л. 39. Славейков ги преписва едно след друго — „Есен“, „Пролет“, „Към вятъра“, под тях: „Обнародвани през 1877, а написани през 1854 г., Трявна“.

⁴ Стихотворението „Есен“ е било преработено от Славейков през 1875 г. малко преди Априлското въстание. Към него той прибавя няколко строфи, които разкриват по-ясно смисъла му:

О, плачи да плачем
плач за който влечи
тягостно тегло!
Зима за природата,
робство за народа,
все едно е зло . . . и т. н.

⁵ Събр. съч. Т. I. С., 1963. с. 105.

⁶ Пак там, с. 363—364. Като изключим стихосбирката „Песни и стихотворения“, 1879, още по-голяма част от написаното от ранния период (1850—1860) остава неизвестна за нас, така че нашите „открития“ ни дават само бегла представа за цялостния обем и характера на неговата поезия.

зия. Освен това тази картина е неясна, изкривена поради неточната хронология на произведенията му.

От първия период на Славейковото творчество (1850—1860) и издадени през втория (1870—1879) са следните стихотворения:

1. „Есен“ („Пееш, мило птиче“), писано през 1854 г., преработено през 1875 и обнародвано през 1877 г.

2. „Пролет“ („Цъфнаха дървята“), писано през 1854 г., обнародвано през 1877 г.

3. „Бъдний ден“, писано около 1850—1860 г. (според характера на ръкописа в п. VII, тетр. I, л. 223. В арх. ПРС, п. V, тетр. 9, л. 13 — ръкопис на Пенчо Славейков от 1880 г. Отдолу той е написал датата — 1854 г.). По-късно, като е работил върху ранния ръкопис, Славейков сам е променил заглавието на стихотворението и е написал с мотив „Към България“.

4. „Раздумване“ („Ти, майко мила, недей въздиша“), писано през 1851 г. (Арх. ПРС, п. V, тетр. 3, л. 16 — ръкопис от 1887 г. с дата, написана отдолу от ръката на Петко Славейков — 1851), издадено през 1871 г. в сп. „Пчелица“ като детско стихотворение с наслов „Младите към майка си“.

5. „Положението“, написано през 1857 г., издадено в „Кратък месецослов за 1879 г.“ с дата на написването — 1857 г.

6. „Към вятъра“, написано през 1854 г., а издадено през 1877 г. в „Календарче“ с дата на написването — 1854 г.

7. „Към дружината“, написано през 1853—1854 г. (според характера на ръкописа в Арх. ПРС, п. IV, тетр. 4, л. 86). Преработено от Славейков през 1875 г. и издадено през 1879 г. в „Песни и стихотворения“.

8. „Връбница“, написано през 1853 г. и издадено през 1879 г. в „Кратък месецослов“ с дата на написването 1853 г.

9. „Сбогом, прощай, невесто мила“, написано през 1854 г. (Арх. ПРС, п. VII, тетр. I, л. 226, с дата 1854 г. и заглавие „На прощаване“). Ръкописът е незавършен. Стихотворението е насочено привидно срещу гърците. През 1881 г. Славейков го преработва и издава в сп. „Наука“ с дата 5 септември 1881 г., насочено срещу диктатурата на Стефан Стамболов. В тази редакция става широко популярно и се пее като песен.

10. „Не растат саминки в поле цветовете“ с ранна редакция около 1860 г.,¹ издадено в „Песнопойка“, 1870 г.

11. „О, дай ми боже“ (по Шевченко) писано през 1850—1860 г. (Арх. ПРС, п. VI, тетр. I, л. 259), ранен ръкопис и обнародвано през 1888 г. в „Дребни стихотворения за децата“.

12. „Планински вършини“ (Гьоте, Лермонтов), писано около 1860 г. (Арх. ПРС, п. VII, тетр. I, л. 228), а обнародвано през 1883 г. в „Читанка за второ отделение“.

¹ Арх. ПРС, п. VII, тетр. I, л. 234. Този ръкопис е извънредно интересен с оглед не само на това, че е ранен, но и като една различна редакция на стихотворението, която Пенчо Славейков вероятно е познавал. Озаглавено е „Сам“.

До кога шем, сърце, с тебе ний да тъжим
радост да не знайми, нито веселба,
до кога саминки с тъга да се бъдзим,
без да знае някой нашата борба.

Не растат саминки в поле цветовете,
нито птички пеят сами в пролетта,
без сърце другарско, тежки ядовите
тежка й без надезби в тайнощ любовта.

Ах, ти мое драго, несравнено цвете,
кой ще та откъсне с ледена ръка,
де ще да усърне, де ще да улете,
като цвят прекрасен, твойта красота и т. н.

Липсват двете последни строфи, прибавени вероятно по-късно.

13. „Пролет“ („Ти пак се завръщаш с цветлива нога“), писано през 1859 г. (Арх. ПРС, п. VII, тетр. 1, л. 203, ранен вариант с много поправки и дата 1859, написана от Петко Славейков с молив). Обнародвано през 1871 г. в „Ружица“. Едно от най-хубавите ранни стихотворения на поета.

14. „Вълк и гъска“, басня. Ръкопис от 1850—1860 (Арх. ПРС, п. VII, тетр. 1, л. 45). Обнародвано в „Пчелица“, 1871 г.

15. „Пролет“ („Вече пролет се показва“). Ръкопис около 1850—1860 г. (Арх. ПРС, п. VII, тетр. 1, л. 215). Обнародвано в „Пчелица“, 1871 г.

16. „Палатът“. Пенчо Славейков го отнася към 1874 г., без да се обоснове защо. Печатано е през 1879 г. в „Календарче“ и „Кратък месецослов“. Намерихме ръкопис на стихотворението в п. V, тетр. 9, л. 5, със заглавие „Чорбаджийски палат“ и дата, поставена от Петко Славейков — 1874 г.

Към тези стихотворения, броят на които вероятно не е пълен, трябва да отнесем и поемите „Бойка войвода“, започната през 1853 г., преработена през 1873 г. и публикувана в сп. „Читалище“. А също и поемата „Кракра Пернишки“.

По-интересна от тази гледна точка — хронологията на написването — е поемата „Кракра Пернишки“, част от която, както е известно, Славейков е обнародвал през 1886 г. в сп. „Смесна китка“ (10—11 кн.). Същия откъс издава и Пенчо Славейков в Избр. съч., 1901, откъдето е препечатван след това многократно.

В коментара към своето издание Пенчо Славейков е направил следната забележка: „Кракра Пернишки“, както и трите стихотворения след него, са твърде отдавнашни (по характера на ръкописа), вероятно писани през 60-те години. Тук печатаните, поправени през 1886 г., твърде много се отличават от текста на първия ръкопис.“ Пенчо Славейков цитира началото (11 стиха) от тази стара редакция на поемата. Според него поемата била преправена и завършена през 1874 г., но изгоряла в пожара на Стара Загора (Избр. съч., с. 223).

Досега в архива на Петко Славейков (Музея Петко и Пенчо Славейкови, НБКМ и в архива на БАН) сме открили няколко редакции на поемата.¹ Всичките тези преписи са правени след Освобождението, около 1881, 1886 г. Никъде не открихме ръкописа, за който споменава Пенчо Славейков, в думите на когото нямаме никакво основание да се съмняваме. След време обаче попаднахме на един ранен ръкопис на поемата, вероятно от 1850—1857 г.² Върху него не са нанесени никакви поправки. Той говори, че „Кракра Пернишки“ е създадена през първия период на Славейковата творческа дейност — заедно с поемите „Бойка войвода“ и „Самуилла“. Това е факт, който допринася както за по-правилната оценка на това Славейково произведение, така и за характеристиката на Славейковото ранно творчество.

*

Често пъти редица „поправки“, нанесени върху творчеството на даден писател в резултат на текстологически проучвания, не се приемат и предизвикват разногласия, протест от страна на читатели и критици.

Такъв е въпросът с „поправките“, които е правил Пенчо Славейков върху някои стихотворения на баща си. Колко са те и могат ли те със сигурност да се докажат, трябва ли да се отстраняват навсякъде, където сме убедени, че са негови, трябва ли този въпрос да стане достояние на широката публика? Това са все въпроси, които стоят открити пред българската литературна история.

¹ Арх. ПРС, п. III, т. 2, л. 34, 88; Арх. ПРС, п. IV, тетр. 4; Арх. ПРС, п. V, т. 9, л. 15.

² Пак там, п. VII, тетр. 1, л. 341.

Както Боян Пенев, така и други, които са работили с ръкописите на Петко Славейков, попадат на следи, които им дават основание да смятат, че Пенчо Славейков е поправял някои от стихотворенията на баща си. На този въпрос Цв. Македонска посвети сериозно текстологическо изследване,¹ след което намесата на Пенчо Славейков в редакцията на няколко стихотворения на баща му стана несъмнена. Тя ги издаде очистени от поправките на сина. В необходимостта да се издадат две от тези стихотворения, добили най-широка популярност сред българския народ, в онзи вид, в който ги беше отпечатал Петко Славейков, не беше убедена редакцията на Събр. съчинения. Според нея „Не растат саминки“ и „Живите да работят“ трябваше да останат в този вид, в който ги беше отпечатал Пенчо Славейков, като в коментара на изданието се обнародва очистеният от поправките текст. Наистина, каква необходимост имаше да се популяризира един „нов“ за читателите, далеч по-слаб текст на „Не растат саминки“? Освен това, както установяваме сега, в ранния текст на стихотворението, за което говорихме по-горе, също липсва последната строфа:

Още се надя, драга Павунице,
ощ трепти за тебе моето сърце;
кат не би девица, то поне вдовица
да те видя, пиле, в моите ръце . . .

Освен поправките, които Пенчо Славейков е правил сам върху някои произведения на баща си, в своето издание той се е съобразявал и с бележките на самия Петко Славейков, обнародвал е неизвестни негови стихотворения или варианти, вземал е пред вид поправки, нанесени от баща му върху своите лични екземпляри от „Гайда“, „Славейче“, „Песнепояка“, „Песни и стихотворения“. Когато ги е издавал обаче, Пенчо Славейков не е отбелязвал в коментара откъде и въз основа на какви данни е нанасял дадена промяна. Повечето от бележките му към Избрани съчинения (които са извънредно ценни) засягат хронологията на произведенията и историята на създаването им. Но и те далеч не са изчерпателни. Ето два примера:

Когато обнародва стихотворението „Друго положение“, печатано в „Кратък месецослов за 1879 г.“, Пенчо Славейков го отнася (без да се обоснове) към 1874 г. Наистина ние попаднахме на един ръкопис,² в който баща му с ръката си е написал под стихотворението датата 1874. Именно този препис е имал пред вид Пенчо Славейков.

Същото се отнася и до стихотворението „Палатът“, обнародвано в „Кратък месецослов за 1879 г.“, а издадено от Пенчо с дата на написването — 1874 г. Ръкопис на това стихотворение се намира в архива на поета³ със заглавие „Чорбаджийски палат“ и дата на написването — 1874, указана от самия автор.

Съмнително е също дали различията на варианта, който обнародва Пенчо Славейков, сравнени с тоя в „Кратък месецослов“, са резултат на негова редакция или на поправки, направени от баща му. Във всеки случай досега подобен вариант на стихотворението не е намерен.

Освен уточняване на хронологията при установяване основния текст на стихотворението Пенчо Славейков нанася редица редакторски промени, които трябва строго да се разграничават от „поправките“, направени от него по своя воля. Например:

Пенчо Славейков обнародва в Избрани съчинения стихотворението „До моите приятели“ в нова редакция, различна от тази в „Смесна китка“, със следната бе-

¹ Цв. Македонска. Към установяване текста на стихотворенията на П. Р. Славейков. — Изв. И-та за бълг. ез., 1952, кн. 1, с. 181—213.

² Арх. ПРС, п. V, тетр. 9, л. 5.

³ Пак там.

лежка в коментара: „Текстът тук е печатан по оригинала на писмото, адресирано до хаджи Иванчо Казасов в Трявна“ (там, с. 217). Под стихотворението е отбелязал датата на написването му — 4 февруари 1849 г.

В архива на д-р Кръстев¹ се пази писмо на Петко Славейков до неизвестен приятел (адрес липсва) със заглавие „Отривки от писмо“ и обръщение „Обични ми приятелю“, след което следва самото стихотворение в една малко по-различна редакция от тази в „Смесна китка“. В края на писмото е написана датата — „4-таго Малък Сечко“ и подпис — „Ваш друг П. Р. Славейкий“².

Пенчо Славейков е издал стихотворението „Заспала е“ в нова редакция със забележка: „Тук е печатана тази песен по ръкопис от 1882 г., твърде много различен от текста във „Веселушка“. В своето издание от 1927 г. Боян Пенев публикува стихотворението също в различна от печатания му текст редакция със следната забележка: „В един екземпляр на „Веселушка“ намерих тази песен, поправена от самия автор, неизвестно кога. Предпочетох да дам тази преработка, защото се доближава повече до духа на формата на песните в първите стихотворни сборки на Славейков“ (с. 378).

Примерите са многобройни. Намесата на Пенчо Славейков в „поправките“ на редица от стихотворенията на баща му е несъмнена и доказана. Тя обаче в никакъв случай не трябва да се смесва с онази, която той прави като редактор, проучвайки всестранно ръкописите на баща си. В никакъв случай не трябва да се преувеличава със „съавторството“. От това не печели никой, а което е по-важно, една генерализирана оценка не почива на научни факти.

*

Нашите наблюдения и изследвания засягат само една част от проблемите, свързани с обхвата, хронологията, установяването на основния текст на Славейковото поетическо творчество. Но те поставят тия въпроси, изследването на които ще продължи и занапред.

Не са решени докрай тези въпроси и в подготвеното първо издание на събраните му стихотворения, което представлява творчески момент от сериозната научноизследователска задача по събиране и установяване поетическото наследство на Петко Славейков, творчески момент, с който ще се съобразяват вече всички — и за критика, и за признание.

¹ Ф. 47, арх. ед. 373, л. 4.

² На края на писмото следват три турски стиха (цитира ги, б. С. Б.), които преведени значат:
Честта тъй урече да сме скитници,
така дойде на перото ни съдбата
днешната ни раздяла е изявление божие.